

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM MŰVÉSZETI KAR
DOKTORI ISKOLA

PÓLUS LÁSZLÓ

A GORDONKA SZEREPE A KÉPALKOTÁSBAN RICHARD STRAUSS SZIMFONIKUS
KÖLTEMÉNYEIBEN

DLA ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

TÉMAVEZETŐ:FARKAS ISTVÁN PÉTER

HAB.EGYETEMI DOCENS

2014

1.: A kutatás előzményei

A tárgyalt zeneszerző 2001-ben került figyelmem középpontjába, amikor először vehettem részt mint szólista jelentős szimfonikus költeményének előadásában. (Don Quijote) A sort aztán több szimfonikus költemény követte, majd a szerző több kamarazenei kompozíciójával is megismerkedhettem. Operaházi gondolkásként időről időre újabb Strauss operát játszom a zenekarban, így a Strauss életmű egy jelentős szeletét sikerült megismernem.

Zene és vizuális gondolkodás, illusztratív elemek - mind ismeretlen, ha úgy tetszik élettelen fogalmak akkor, ha nem mélyülünk el a programzene és a szimfonikus költemények kialakulásának történéseiben. Zenei képalkotásról beszélve hajlamosak vagyunk a vizsgálódást a 19. század zenéjében kezdeni, a romantikus nagyzenekar hangzásvilágára gondolni, holott számos korábbi évszázadban élt zeneszerző megpróbált a zenei tartalomnál többet belevinni művébe. Antonio Vivaldi (1678- 1749) *Le quattro stagioni* Op.8. (A négy évszak) című hegedűverseny ciklusa bővelkedik zenei képekben. Ez egy szólóhegedűre írt hegedűverseny ciklus vonószekari kísérettel, sehol egy fúvós, vagy bármilyen különleges hangszer, mégis tökéletes a képalkotás, amelyet a szerző rövid tételenkénti kísérőszöveggel is ellátott. Ludwig van Beethoven (1750-1825) néhány művénél kísérő címetek találunk (*Holdfény, Vihar, Appassionata, Eroica, Pathétique*), melyek felerősítik a zenén kívüli ábrázolás jelentőségét.

A szimfonikus költemény műfajának kialakulása Ludwig van Beethoven (1750-1825) nyitányaitól eredeztethető (*Prometheus, Coriolan, Egmont*). Ezt támasztja alá Liszt Ferenc (1811-1886), amikor a nyitányt jelöli meg a programzenei műfaj őseként¹. Az opera-nyitány, amely eredetileg a cselekményt hordozó zenedráma előzenéje volt, nem egyszer hangverseny pódiumra került, önálló élete lett, sőt gyakran túl is élte az adott operát. Ez után már csak egy lépés volt e darabokat egy tárgyhoz kötni és címmel ellátni, hogy a szimfonikus költemény műfaja lassan virágzásnak induljon.

¹ Liszt Ferenc válogatott írásai Zeneműkiadó Budapest 1959. 323-325 oldalak

2.: Az értekezés felépítése:

A bevezetés felveti a problémát, miszerint valamennyiünkben jelen van a zene zenén túli tartalmának felfedezése iránti vágy. A Strauss elemzések sorában újszerűnek számom dolgozatomat, amely a gordonka szerepét vizsgálja a szimfonikus képalkotásban. A költői képszerű gondolatok kifejezésére való törekvés A. Schweitzer szerint a zene lényegéhez tartozik. A muzsika a hallgató alkotó fantáziájához fordul, igyekszik benne felkelteni azokat az érzelmeket és látomásokat, amelyekből megszületett. E vezérgondolat csapása mentén haladva próbálom meg elemezni Richard Strauss szimfonikus költeményeit a gordonkás szemszögéből. Ezáltal a szimfonikus költemények elemzésének egy új vetülete jöhet létre.

A romantikus szimfonikus költemény alapjait Hector Berlioz (1803-1869) fektette le, amikor 1830-ban megírta *Fantasztikus Szimfóniáját*. Itt alkalmazta zeneszerző a világon először a tétéleken végigvonuló vezérmotívumot². Ez az a mű, amely a műfaj történetének kiindulópontjául szolgál, jóllehet Berlioz további műveiben a szimfonikus költemény műfaji kereteit a zeneszerzőnek még nem sikerült egységesítenie, a formai elemek kimunkálása Berlioz barátjára és csodálójára, Liszt Ferencre maradt. A műfaj művelői közé a liszti-wagneri német iskola követőin kívül felsorakoztak a legkülönfélébb nemzeti romantikus irányzatok képviselői, akik a mitológiai és történeti mellett népmesék és legendák különleges színeit hozták, hogy csak néhányat említsünk: Smetana: *III. Richard* (1858), *Hazám*, P.I. Csajkovszkij: *Rómeó és Júlia* (1870), Camille Saint-Saens: *Haláltánc* (1875), Antonin Dvorák: *A déli boszorkány*, *Hősi ének* (1897), C. Franck: *Az elátkozott vadász* (1882).

Az elemzési szakaszban tárgyalt művek

R. Strauss szimfonikus költeményei jelentős németországi zenekarokkal végzett folyamatos és intenzív munka idején születtek meg egy bő évtized alatt, ősbemutatójuk időrendjében eképpen: 1886: *Aus Italien* Op.16. , 1888: *Don Juan* Op.20., 1890: *Halál és megdicsőülés* Op. 24., 1890: *Macbeth* Op. 23., 1895: *Till Eulenspiegel* Op.28. , 1896: *Imígyen szóla Zarathustra* Op. 30. , 1898: *Don Quijote* Op.35., 1899: *Hősi élet* Op.40. 1903: *Sinfonia Domestica* Op. 53., 1915: *Eine Alpensinfonie* Op. 64.

² Kroó György: *Berlioz Gondolat* Budapest 1980. 81. oldal Idée fixe, fixa idea

Dolgozatomban fontosnak tartom kitérni arra a tényre, hogy a *gordonka jellemzői* a nagyzenekari hangzás eléréséig megváltoztak (gondolok itt a Strauss által a századfordulón használt zenekari hangzásra, alkalmanként tripla fafúvókkal, vagy nyolc kürttel.). A bélhúrokat felváltják a nagyobb hangot adó fémhúrok, a nyak dőlése kisebb szöveget zár be a fedőlappal, ami szintén nagyobb hangot eredményez. Strauss igen hosszú időszakot átívelő életében az alábbi jelentős kompozíciók születtek kortárs szerzők tollából modern gordonkára:

A tárgyalt szerző gordonka-zongora szonátájával kezdem a sort (F-dúr op.6. 1883, bemutató 1890). A három tételes művet Strauss ugyan nem sorolta legbecsesebb művei közé, de kétségtelen hogy a fiatal zeneszerző szárnypróbálgatásai közben zseniális ötletek tűnnek elő ebben a szonátában.

Johannes Brahms (1833-1897) kettősversenye (a-moll Op.102) gordonkaverseny nehézségű mű, de hasonlóan csellistapróbáló feladatokat ad Brahms gordonka-zongora szonátaiban (e-moll Op. 38, F-dúr Op.99). Zongorás trióiban, zongoranégyeseiben valamint a vonósnégyeseiben szintén szólisztikus szerepe van a gordonkának.

Claude Debussy (1862-1918) Strauss Alpesi szimfóniájával egyidőben, 1915-ben komponálja gordonka-zongora szonátáját, a vonósnégyes irodalom egyik gyöngyszemét egyetlen kvartettjét pedig még korábban, 1893-ban megírja.

Antonin Dvořák (1841-1904) gordonkaversenyét, úgy mint annak szerzőjét és fentebb említett előadóját kell Strauss kortársként említenünk. A mű az egyik leggyakrabban játszott gordonkaverseny, amely koncertműsorok mellett zenekari próbajátékok követelményei között is rendszeresen szerepel. Emellett a g-moll Rondo (Op.94) és a Waldesruhe (Op.68) is jelen vannak a gyakorló gordonkás repertoárján. Igen jelentős helyet foglalnak el a hangversenytermek műsoraiban Dvořák zongorás triói, valamint vonósnégyesei a gordonka exponált szólóival.

Paul Hindemith (1895-1963) gordonkára írott szóló szonátája (Op.25.No.3) és gordonka-zongora szonátája (Op.11 No.3) a huszadik századi gordonka irodalom kiemelkedő művei.

Kodály Zoltán (1882-1967) háromtételes szólószonátája (Op. 8., scordatura: A, D, Fis, H), és az Op.4-es gordonka-zongora szonátája egyaránt a huszadik századi repertoár alappillérei.

Hans Pfitzner (1869-1949): gordonka-zongora szonáta Op.1.

Igor Stravinsky (1882-1971): Suite italienne (Olasz szvit 1932. Gregor Piatigorsky átíratában)

Anton Webern (1883-1945): Három kis darab (Op.11)

3.: Módszer

A téma kibontásához a művek partitúrái és a rendelkezésre álló irodalom szolgáltatott információkat. A partitúrákban esetenként maga a szerző fűz a zeneműhöz kommentárt. Tekintettel arra, hogy a szerző nem egyforma súllyal használja minden szimfonikus költeményében a gordonkát, vannak művek amelyeket hosszabban tárgyalok.

Richard Strauss általam vizsgált műveiben tetten érhető a Wagnerre jellemző motivikus zenei építkezés (minden szólamnak dallambemutató jelentősége van), ugyanakkor lényeges különbség figyelhető meg a témák hosszát illetően. Strauss szinte minden esetben egészen rövid témákkal dolgozik, mozaikszerűen tölti fel a partitúrát, ugyanakkor jelen van a párhuzamos gondolkodás - a *Till Eulenspiegel* mérföldkő e tekintetben- tudniillik az együtt futó szólamok akár diszsonáns hangzást is adhatnak, miközben két vagy több egyenrangú dallamot hallunk. Ez a lineáris gondolkodás a modern zene típusos vonása, például Hindemith zenéjében találkozhatunk vele.

Richard Strauss szimfonikus költeményeit vizsgálva elmondhatom, hogy a szerző a gordonkát egyfelől Wagner és más operaszerzők nyomdokain haladva³ (az osztott gordonka szólamokat éppúgy megtaláljuk a Siegfried első felvonásában, mint a Lohengrinben, vagy a Parsifalban) másfelől a kamarazenekari létszámúra szűkülő apparátust igénylő részekben szólisztikus hangszerként használja. A szimfonikus költemények kronológiai sorrendjével szinte azonosnak tekinthető az a sorrend, ahogyan Strauss a gordonkának egyre nehezebb és jelentősebb feladatokat ad. A hangszer nagy hangterjedelmének köszönhetően egyaránt alkalmas úgy a nagybőgő fundamentumát erősíteni, mint a brácsa regiszterét elérve a szólisztikus megnyilvánulásokban a hegedű versenytársává válni. Dolgozatomban ugyan nem

³ Ismert osztott cselló szólók Puccini: Tosca harmadik felvonás kvartett, Rossini: Tell Vilmos- Nyitány kvintett Verdi: Otello- első felvonás kvartett, , Nabucco második felvonás szextett,

tárgyalom Strauss operáit, de operákat játszó muzsikusként megjegyzem, hogy pl. a Rózsalovag első felvonásában (hasonlóan az Arabella első felvonásában) megtalálható gordonka-tercett, vagy az Ariadne auf Naxos-ban elhangzó mintegy 45 perces, kamarazenei létszámot igénylő rész a szerző szimfonikus költeményeiben kicsiszolt hangszerelési technika kiteljesedése. Az aus Italien sarokkőnek tekinthető a vonós osztott szólamok használatát tekintve, gazdagabbá, ugyanakkor kamarazene hatásánál fogva különlegessé válik a vonós hangzás. Hasonló, de a kamarazenélés egy másfajta szintje felé tereli az értelmezést Strauss, amikor a gordonkát a hegedű, illetve hegedű és brácsa szólistikus partnereként használja (pl. Halál és megdicsőülés, Alpesi szimfónia).

A gordonka illetve játékos számára egyértelműen a legnagyobb feladat a Don Quixote technikai és zenei követelményeinek megfelelni. Nem tudhatjuk, hogy Strauss miért nem komponált gordonkaversenyt, hiszen pl. Hanuš Wihan⁴ gordonkaművésszel személyes kapcsolata is volt, talán hiánypótlás is akar lenni, hogy a Don Quixoteban a gordonka ilyen kiemelt szerepet kapott. A művet meghívott szólistákkal (+ brácsa szólista) szerepeltetik a hangversenyek műsorán.

Felhasznált irodalom:

A hét zeneműve kötetei (Zeneműkiadó 1977, Batta András elemzései)

Batta András: *Szemtől szemben - Richard Strauss* (Gondolat 1984)

Boyden, Matthew: *Richard Strauss* (Európa 2004)

Eggebrecht, Hans Heinrich: *A Nyugat zenéje* (Typotex 2009) ISBN 978-963-9664-80-7

Erhardt, Otto: *Strauss- Leben Wirken Schaffen* (Verlag Otto Walter AG Olten)

Fábián Imre : *Richard Strauss* (Gondolat 1962)

Hamburger Klára: *Liszt* (Gondolat 1980) 2. kiadás

⁴ Hanuš Wihan (1855-1920) cseh gordonkaművész, nevéhez kapcsolódik Dvořák gordonkaversenyének bemutatója

Kloibe, Rudolf: *Handbuch der Symphonischen Dichtung*. 3. Auflage. Breitkopf u. Härtel, Wiesbaden 1990.(1967)

Krause, Ernst: *Richard Strauss, Gestalt und Werk* (Breitkopf u. Hartel 1956)

Króó György: *Berlioz* (Gondolat 1980)

Liszt Ferenc válogatott írásai Zeneműkiadó (Bp.1959)

Schuch, Ernst von – *R. Strauss Ein Briefwechsel* (Henschel Verlag Berlin 1999)

Szabolcsi Bence: *A zene története* (Zeneműkiadó Budapest 1958)

Trenne, Frantz : *R. Strauss Werkverzeichnis* ISBN 3-90-1974-00-8 Schott, Mainz

Wachten E.: *Das Formproblem in den sinfonischen Dichtungen v. R. Strauss* Berlin 1933

Az elemzés során felhasznált partitúrák

Aus Italien..... CF. Peters Musikverlag 11086

Don Juan..... Joseph Aible- Verlag Leipzig EE 3499

Tod und Verklärung.....Joseph Aible-Verlag Leipzig 1905. P.2676.

Macbeth.....Joseph Aible-Verlag in München 1904.2640

Till Eulenspiegel.....Joseph Aible –Verlag 1895 EE 3502

Also sprach Zarathustra.....Edition Peters Leipzig Bestellnr. 4192f

Don Quixote.....Joseph Aible –Verlag München 1904.2885

Ein Heldenleben.....Verlag von Leuckart Nr. 498 Leipzig

Sinfonia Domestica.....Ernst Eulenburg Ltd Nr.510

Eine Alpensinfonie.....Universal Edition Nr 5752